

Министерство образования Республики Беларусь
Учреждение образования
«Полоцкий государственный университет»

Романо-германская филология,
Контексты культуры
и литературные связи

Международный сборник научных статей

Новополоцк
2017

Редколлегия:

А.А. Гугнин – доктор филологических наук (отв. ред.);
 Д.А. Кондаков – кандидат филологических наук;
 Т.М. Гордеенок – кандидат филологических наук;
 Р.В. Гуревич – доктор филологических наук;
 Г.Н. Ермоленко – доктор филологических наук;
 Е.А. Зачевский – доктор филологических наук;
 З.И. Третьяк – кандидат филологических наук;
 Н.Б. Лысова – кандидат филологических наук;
 С.М. Лясевич – кандидат филологических наук;
 С.Ф. Мусиенко – доктор филологических наук;
 М.Д. Путрова – кандидат филологических наук;
 Л.Д. Синькова – доктор филологических наук;
 И.А. Чарота – доктор филологических наук.

Рецензенты:

кандидат филологических наук, профессор,
 заведующий кафедрой зарубежной литературы МГЛУ Ю.В. Стулов,
 кандидат филологических наук, доцент,
 заведующий кафедрой перевода БГУ Д.О. Половцев

Романо-германская филология. Контексты культуры и литературные связи : междунар. сб. науч. ст. / Полоцкий гос. ун-т ; редкол.: А.А. Гугнин (отв. ред.) [и др.] – Новополоцк, 2017. – 352 с.
 ISBN 978-985-531-572-9.

В настоящем международном научном сборнике, продолжающем предыдущие издания (2011 и 2013 гг.) кафедры мировой литературы и иностранных языков Полоцкого государственного университета, публикуются статьи по актуальным вопросам романо-германской и славянской филологии, методологии литературоведческих исследований, методике преподавания гуманитарных дисциплин. Особое внимание в данном сборнике уделено проблемам конкретно-исторического изучения литературных взаимосвязей, а также философским, социальным и литературоведческим аспектам изучения проблемы войны и мира.

УДК 82.0(082)
ББК 83.3(4)я43

віны», «вера ў ідэалы», «чалавечнасць замест жорсткасці», «жанчына і вайна» і інш. Такімі якасцямі ўзважваецца каштоўнасць асноў чалавечага існавання, і яны вымяраюцца і ацэньваюцца пераважна ва ўніверсальным кантэксце.

ЛІТАРАТУРА

1. Андраюк, С. Дарога ў вялікае жыццё / С. Андраюк // Выбраныя творы / І. Мележ; Уклад., прадм. і камент. С. Андраюка. – Мінск: Беллітфонд, 2001.
2. Радлінг, П. Вялікая Айчынная вайна ў свядомасці беларусаў / П. Радлінг // Arche. – 2008. – № 5.
3. Адамчык, В. Голас крыві брата твайго / В. Адамчык. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1991.
4. Чорны, К. Вялікі дзень / К. Чорны // Збор твораў у 8 тамах. – Т. 6. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1974.

«ПРОКЛЯТЫ НАШ ВОРАГ»: ПОШУКІ «ЧУЖОГА» Ў БЕЛАРУСКОЙ ПРОЗЕ ПРА ПЕРШУЮ СУСВЕТНУЮ ВАЙНУ

З.І. Трацяк

Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, Беларусь

Апазіцыя «сваё-чужое» заўсёды вызначала светапогляд чалавека. У аснову дадзенай канцэпцыі пакладзена жаданне сістэматызаваць разнастайныя праявы жыцця на пэўных этапах гісторыі. Вынік падобнага ўпарадкавання – нацыянальна маркіраваныя стэрэатыпы, што пераходзілі ў спадчыну ад аднаго пакалення да другога. Традыцыйна «сваім» лічыўся суайчыннік, які вызнаваў тую ж рэлігію, знаходзіўся на аднолькавай прыступцы сацыяльнай лесвіцы, быў надзелены падобным вопытам. Звычайная для большасці схема разбуралася пад уплывам грамадскіх катаклізмаў. Для маладога беларускага этнасу ім стала Першая сусветная вайна. 1914–1918 гады падштурхнулі чалавека да разважанняў пра спрадвечныя праблемы імперыі, дзе суіснавалі прадстаўнікі розных веравызнанняў, гістарычна варожых адзін аднаму народаў. Нягледзячы на гэтыя адрозненні яны маглі выконваць падобныя сацыяльныя функцыі і проціпастаўляць сябе царскім уладам. Зразумела, што ў гэтых абставінах правіла «“Мы” – усе тут, па гэты бок; “вораг” існуе недзе там. “Мы” – асобы са сваімі імёнамі і самасвядомасцю; “ён” – звычайная калектыўная істота. Нас бачна; а яго – не. Мы – звычайныя; ён – недарэка. Нашы правы – нешта натуральнае; іх – нейкая анамалія. Ён горшы за нас*» [1, р. 75] не спрацоўвала.

Айчынным літаратурна-мастацкім творам, што з’явіліся ў першай трэці ХХ стагоддзя, уяўляюць каштоўную крыніцу, якая дазваляе вывучаць дачыненні «свайго-чужога». Апазіцыя «мы – яны» яшчэ да вайны характарызавала быццё чалавека на беларускіх (па этнічным складзе) землях. Першая сусветная толькі ўскладніла дачыненні «свайго-чужога». Персанажы сутыкаліся з літасцю ворага і злачынствамі казакоў, чулі пра пагромы і бачылі галечу яўрэйскіх сем’яў, баранілі адзінаверную Сербію і пакутавалі ад рук праваслаўных.

Ворагам, паводле імперскай прапаганды, лічыўся немец ці аўстрыец, які ішоў на ўсход з крыва-жэрнымі намерамі. Абстрактны вобраз, народжаны прэсай, прамовамі прадстаўнікоў улады, царквы і камандавання, выклікаў гіпертрафавана адмоўныя эмоцыі. Салдата вучылі, што пачвару неабходна няўхільна і бязлітасна знішчаць. Знаёмства з франтавой рэальнасцю выклікала кагнітыўны дысананс. Высвятлялася, што «чужым» (ворагам) быў той, хто ў іншай краіне выконваў падобныя сацыяльныя функцыі, разумеў жыццё простага чалавека знутры. Прыходзіла ўсведамленне таго, што папярэднія ўяўленні – міф. Персанаж больш не захапляўся прамовамі кшталту: «Прокляты наш вораг – Нямецчына захацела пакрыўдзіць адзінаверную з намі, рускімі, невялічку Сербію. Але наш бацюшка-цар гэтага не дапусціць ... Мы першыя не пачнём, але калі Нямецчына палезе, мы разаб’ём ёй морду ў квас» [2, с. 13]. Дзейная асоба усё больш крытычна ставілася да пачутага. Гэта не перашкаджала ідэолагам шукаць новыя «простыя ідэі, блізкія народнай свядомасці ... катэгорыі, спрошчаную лексіку, гутарковую мову» [3, с. 66], якія яшчэ падтрымлівалі штучную нянавісць.

Асэнсаванне недарэчнасці прапагандысцкіх запатрабаванняў – самы «бяскрыўдны» шлях, па якому мог развіцца сюжэт. Часцей абіраўся іншы (абгрунтаваны спецыфікай вайны) сцэнар. Шал на кароткі час выходзіў на першы план: персанажы забываліся на чалавечыя каштоўнасці. Кіруючыся псеўдапатрыятызмам, ілжывым воінскім гонарам, амбіцыйнымі жаданнямі, далёкія ад мілітарызму людзі здзяйс-

* ‘We’ are all here on this side; ‘the enemy’ is over there. ‘We’ are individuals with names and personal identities; ‘he’ is a mere collective entity. We are visible; he is invisible. We are normal; he is grotesque. Our appurtenances are natural; his, bizarre. He is not as good as we are.

нялі ганебнае забойства. Хутка прыходзіла раскаянне: «было брыдка, што так блазнуе, быццам не ворага забіў, а якога свайго» [4, с. 157].

Акрамя адмоўных вобразаў захопнікаў («Набліжэнне» З. Бядулі, «Віленскія камунары», «Літоўскі хутарок» М. Гарэцкага) узнікае персанаж, што характарызуецца як «свой-чужы». Напрыклад, Эдвард Лявер («Бацькаўшчына» К. Чорнага) – звычайны працаўнік з Германіі. Яго праблемы знаёмыя шараго-ваму беларусу: «А за што я ваяваць буду? ... Каб я ведаў, што ад гэтага маёй сям’і там будзе лепей жыць, што я гэтым здабываю шчасце сваёй сям’і, сабе самому, дык і шоў-бы біцца. А то – сям’я там бадзеецца па гарадах, галодная, голая, спрацованая ... Нехта там мае капальні, нехта там з таго вугольля, што я капаў век свой, багачее, а я кавалку хлеба жадзен, ды яшчэ ваяваць я павінен?» [5, с. 67].

Ад даакупацыйнага захаплення нямецкай культурай, прамысловасцю, практыцызмам, пунктуальнасцю *персанажы-цывільныя* прыходзілі да крытыкі. Напрыклад, Мацей Мышка («Віленскія камунары» М. Гарэцкага) разважаў: «Я думаў, што ўсе немцы павінны быць грузныя, таўстабрухія, белацелья, як тыя панскія аканомы, півавары ці майстры з гарбарні ... А тут ... цягнуліся і дробненькія, худыя, з падцягнутымі жыватамі, сагнутыя ў крук ... І шмат было непрыгожых з твару ...» [6, с. 210–211]. Мышку раздражняла пагарда пераможцаў да віленцаў. Найбольшы антаганізм выклікала адна праява нямецкай салдацкай «культуры»: «ідзе па вуліцы, есць, і выпусціць газы так, што ўсім каля яго чуваць ...» [6, с. 212]. У папярэдніх цытатах згадана першае ўражанне ад акупантаў. Пазней персанажы глыбей знаёміліся з «Ordnung». Яны заўважалі, што да іх адносілася, як да пакорлівага быдла. Акупанты кіраваліся дзікунскімі стэрэатыпамі: мясцовыя дзяўчыны – матэрыял «дзеля паляпшэння заняпалых народаў і дзеля найлепшага прывіцця вышай ... культуры фізічным шляхам» [7, с. 150]. Размова ішла не пра нацыянальнае самавызначэнне, а пра захаванне чалавечай годнасці, жыцця. З. Бядуля, А. Гародня, М. Гарэцкі генетычна прадвызначылі падобную тэматыку ў творах беларускіх празаікаў, якія звярнуліся да падзей Вялікай Айчыннай вайны ў 1960–1980-я гады.

Разглядаліся шляхі трансфармацыі «свайго» ў «чужога / ворага». Жах памнажаўся, бо чалавек чакаў здзеку і ад захопнікаў, і ад звар’яцелых ад усёдазволенасці казакоў. Час дазволіў апошнім забіваць, рабаваць, гвалціць з ухвалы камандавання. Літаратары не замоўчвалі ганебныя эпізоды, імкнучыся да аб’ектыўнасці. З. Бядуля дасягнуў яе надзвычайнай ступені ў рамане «Набліжэнне».

М. Гарэцкі песімістычна ставіўся да маральна-этычнага аблічча салдата і германскага, і расійскага войска. У «Запісках» адзначалася: «... нямецкія салдаты ўсё ламаюць ... “Мы з імі культурыліся, а яны з намі свінячуща”, – хто гэта сказаў? Ці, можа, я сам выдумаў? Не ведаю. А ўсе – скаты двуногія. Хай жыве вайна – знішчэнне скагоў скатамі! Мы не людзі, мы – быдла ...» [2, с. 57]. У цытаце «мы» аб’ядноўвае салдатаў двух войскаў, якім процістаялі «яны» – ўлады Расіі і Германіі, што вымагалі ад людзей губляць годнасць і індывідуальнасць.

На вайне магло стацца, што падзел на «свайх» і «чужых» праходзіў у межах аднаго войска. На падставе адносін да бойні М. Лынькоў вылучыў дзве групы салдатаў: дзейных асоб, што захапляліся праявамі забойства і разбурэння, і тымі, хто бачыў усё ў рэалістычным святле. Эпізодычны герой-«мілітарыст» заўважаў: «... дык мы, братачка, й далі ... Яны ў атаку, мы на штыхі ... пятнаццаць раз адбіваліся, ну а потым гэта мы паціснулі ... Як хмара тая цёмная, градавая – так лягло на тым полі германцаў ... чацвёрта сутак узапар палілі мы іх ... Крыві гэ-э-та ... так і шваркоча ...» [8, с. 246]. Яго апанент, што зненавідзеў вайну, даводзіў: «... Хто гэта з нас ды такімі справамі пахваляцца будзе ... Ну, ваявалі, ну, біліся ... Проста вот так і паміралі людзі, хіба нялюдскі крыху ... А кроў? ... яна не шваркоча ... Яна можа і ціханька сыйсці і няўпрыцям табе, а яна і пашла і душу тваю павяла з сабой» [8, с. 247]. Апошняя цытата сведчыла пра антываенную скіраванасць беларускай літаратуры.

Першая сусветная ўскладніла дачыненні «свайго» і «чужога» ў межах Расійскай імперыі. Персанаж, жывучы ў шматнацыянальнай дзяржаве, дзвіўся зменлівасці афіцыйнай пазіцыі. Ён высветліў, што «не только мы русские, а и все иноверцы, населяющие великое наше русское отечество, должны проникнуться единым духом патриотизма, духом великой России» [5, с. 44] і стаць адзінай сям’ёй. Святары намаўлялі яго супраць каталіка, праваслаўнага, які быў такім жа селянінам-беларусам. Ён ведаў неверагодныя плёткі пра «ўнутранага ворага» – яўрэяў: «... чытаем у газетах пра яўрэяў шпіёнаў ... Нямецкіх шпіёнаў ... І што рускаму войску яны вялікія здраднікі на фронце» [8, с. 239]. Самым здатным прыадкрывалася таямніца: «Так ужо ідзе жыццё, што яўрэй павінен быць, ён не можа не быць шпіёнам ... Для Вільгельма расійскім, для Мікалая нямецкім ... Такі закон ...» [8, с. 239].

Ваенная навала нараджала спачатку абьякавасць, а потым насцярожанасць і раздражнёнасць да бежанцаў, якія занадта часта чулі: «на нашу зямлю галіцеся, а сваю немцу прадалі» [8, с. 34]. Бачна, што жнівень 1914 года зблытаў звыклыя схемы. «Вораг» размаўляў на падобнай мове, вызнаваў хрысціянства і разумее чалавека, лепш, чым «свой» генерал ці казак.

Існуе выпадак, калі катэгорыя «чужы» аднолькава інтэрпрэтавалася падданымі Аўстрыі, Германіі, Расіі, Францыі. «Цывілізаваныя» людзі дранцавалі, пабачыўшы «нэгра, з нажом у зубах. У руках нешта накшталт драцянога абруча. Нахіляецца над трупам, бярэ нож, левай рукою хапае вуха мерцьвяка. Пад

дзікі крык радасці – адцятае вуха далучаецца да крывавае нізкі на драцяным ланцугу ...» [9, с. 63]. Апакаліптычны малюнак прадказвае тое, што чакае еўрапейцаў, калі яны не спыняць кровапраліцце.

У розных выпадках «ворагам» быў дзэрцір ці палонны. Тыповы імперскі здраднік прысязе кіраваўся прагматычнымі матывамі: «А за каго я ваяваць буду? Што, нехта пра мяне дбае? Нехта дбае, што мае дзеці дома пакутуюць?» [5, с. 53–54], «Я прышоў сам у палон. ... Я прышоў уперад за сваіх, сказаць, што зараз яны будуць ісьці сюды, дык што гэта ні з вамі бягуць біцца, а ў палон падаюцца. Каб вы не стралялі. ... У палоне мы можа хоць жывыя астаномся, а тут – ныйначай пасірацяцца дзеці» [5, с. 46]. Іх жыццёвая пазіцыя не супадала з асноўнымі запатрабаваннямі дзяржаўнай палітыкі, таму ідэолагі ўсяляк спрабавалі ўзгадаваць нянавісьць да тых, хто выпадкова ці наўмысна кідаў зброю. Варта адзначыць, што звычайны чалавек часцей за ўсё спакуваў былому салдату, які не жадаў страціць жыццё на незразумелай вайне.

Не было нічога дзіўнага, што аднавяскоўцы (часам і родныя) ваража прымалі былога франтавіка. Беларусы, што служылі ў войску, пазнаёміліся з іншым ладам жыцця, набылі вопыт зносін са зменлівым светам, засвоілі новыя ідэі. Пабачанае трансфармавала светапогляд. М. Гарэцкі падкрэсліў, што персанажам не выпадала адпачыць ад змагання. Іх чакала палітычнае «самавызначэнне»: неабходна было абраць сілу, што ўрэгулюе канфлікты сучаснасці і прадвызначыць будучыню. Новым «фронтам» сталі вёскі, дзе былыя салдаты пачалі «аперацыю» супраць састарэлага ладу жыцця, супраць усіх, хто лічыў, што яны «на хронце разгультаіліся» [10, с. 222]. М. Гарэцкі згадваў, што персанажы пакутавалі ад непараўмення. Людзям сталага ўзросту здавался, што яны разбэсціліся, набылі шкодныя веды, зняверыліся ў іх аўтарытэце. Прагэст франтавікоў выліваўся ў самыя саркастычныя формы: «чаму вам, старым, здаровым ня быць, вы да дваццаці гадоў без парток хадзілі й ня стрігліся, а я з васемнаціх лет у падрадчыка Лявонава ў Маскве тачку цягаў, а цяпер церяз Мікалая Краважэрнага тры гады ў Кірпатых адседзеў, у вакопах, па трое дзён-начэй ня еўшы» [10, с. 222]. Прыкра станавілася, калі старэйшыя адмаўлялі моладзі ў праве на адукацыю («Дзяцей патворыць нечага!» [10, с. 223]). Успаміны пра Першую сусветную адыходзілі на перыферыю.

Беларуская літаратура 20–30-х гадоў падкрэсліла, што дачыненне «свайго-чужога» ўскладнялася. Падзеі пачатку мінулага стагоддзя (ад рэвалюцыі 1905 года да кастрычніка 1917 года, ад калектывізацыі да беларусізацыі) разбуралі ўсе магчымыя стэраэтыпы, якія вызначалі міжасабовыя, міжэтнічныя зносіны. Мастакі слова ўвасобілі разгубленасць чалавека, які не ведаў, як характарызаваць сабе падобнага. Ні сацыяльны статус, ні веравызнанне, ні нацыянальнасць не былі дастатковым крытэрыям, каб назваць асобу «сваёй». Паводле З. Бядулі, А. Гародні, М. Гарэцкага, К. Чорнага, Першая сусветная вымусіла дзейную асобу разважаць пра адносіны ў межах імперыі, якая пакутавала на пошукі ўнутранага і знешняга ворага. Шараговы немец ці аўстрыяк часам здаваўся менш жорсткім, чым казак, які фармальна лічыўся суайчыннікам.

ЛІТАРАТУРА

1. Fussell, P. *The Great War and Modern Memory* / P. Fussell. – New York, London: Oxford University Press, 1989. – 363 p.
2. Гарэцкі, М. На імперыялістычнай вайне (Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы) / М. Гарэцкі // *Збор твораў*: у 4 т. – Мн.: Мастацкая літаратура, 1985. – Т. 3. – С. 5–128.
3. Сенявская, Е. Противники России в войнах XX века: Эволюция «образа врага» в сознании армии и общества / Е. Сенявская. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2006. – 288 с.
4. Гарэцкі, М. Рускі / М. Гарэцкі // *Збор твораў*: у 4 т. – Мн.: Мастацкая літаратура, 1984. – Т. 1: Апавяданні 1913–1930. – С. 154–158.
5. Чорны, К. Бацкаўшчына / К. Чорны. – Менск, ДВБ ЛіМ, 1932. – 156 с.
6. Гарэцкі, М. Віленскія камунары / М. Гарэцкі // *Збор твораў*: у 4 т. – Мн.: Мастацкая літаратура, 1985. – Т. 3. – С. 131–344.
7. Гарэцкі, М. Літоўскі хутарок / М. Гарэцкі // *Збор твораў*. У 4 т. Т. 1. – Мн.: Мастацкая літаратура, 1984. – С. 140–154.
8. Лынькоў, М. На чырвоных лядах / М. Лынькоў. – Менск, ДВБ ЛіМ, 1934. – 322 с.
9. Гародня, А. Варта на Рэйне / А. Гародня. – Менск, ДВБ ЛіМ, 1930. – 122 с.
10. Гарэцкі, М. Дзве душы / М. Гарэцкі // *Выбраныя творы*. – Мн.: Беларускі кнігазбор, 2009. – С. 147–242.